

Ur *Frihetens former – En vänbok till Sven-Eric Liedman*. Lund: Arkiv förlag, 1989

Artikeln publicerad med författarens tillstånd.

Objektivitet och partitagande i forskning

Aant Elzinga

I en av Feuerbatcheserna framhäver Marx betydelsen av att kunskap är en aktivitet. I kunskapsökande verksamheter – ”typ forskning – ”sker ett möte mellan ett kunskapsökande subjekt och dess omgivande verklighet, och i mötet kan subjektet verka på denna verklighet, för att förändra den. Därigenom förändras också subjektet självt. Processen är social, och kan inte förstås som blott en beslutsprocess hos en atomistisk individ. Förutom sociala relationer inbegrips även kunskapstraditioner, och oftast någon form av partsrelatering till grupper och institutioner i samhället. Denna partsrelatering är speciellt intressant i samhällsforskning, där den kan återverka på kunskapsinnehållet, på ideologisk nivå, men även genom de administrativa eller ekonomiskt produktiva användningar av resultaten.¹ Partsrelateringen är ofta indirekt och ibland ”osynlig”, vilket kan bero på en medföljande forskningsideologi.

I det följande intresserar jag mig för relationen mellan denna partsrelatering och forskningens objektivitet. Begreppet ”partitagande” syftar på den partsrelatering, som finns i en social och historisk dimension, medan objektivitet uppfattas som en epistemisk ”avbildningsrelation”. I anslutning till Håkan Törnebohm antas teorier ha varierande grader av ”avbildningstrohet” (se nedan). Detta är en kunskapsrealism som skiljer sig från den kunskapsyn där likhetstecken har kommit att sättas mellan objektivitet och värdeneutralitet, ett ideal för samhällsforskning som förknippas med Max Weber. Kritiken av detta ideal har ofta lett till en form av kunskapsrelativism. I stället för en dekontextualisering, som frikopplar forskningen från dess ”externa” samhällsvillkor, får man då en kontextualisering som reducerar kunskapen till sociala relationer.

Här söks en mellanväg som undviker både en ”disembodied science” och en extrem kontextualisering. Först uppehåller jag mig vid Max Weber för att peka på några inre och yttre styrfälts-faktorer i värdeneutralitetstesens uppkomsthistoria. Därefter återkommer jag till den kunskapsrealism som följer ur Feuerbatcheserna, och som Weber implicit tycks ha haft som en av sina måltavlor. I min egen framställning ligger en kritik dels av en positivistisk tradition, som vill framställa vetenskapen som subjektlös, dels av de subjektivistiska strömningar som i positivism-kritikens förlängning har hamnat i relativism.

Kritiken har på senare tid så långt som möjligt sökt gå i motsatt riktning, dvs bort från en positivistisk (subjektlös) tradition, bort från en ”disembodied science” till en extrem reduktion av forskning till blott dess sociala relationer el dyl. Flera riktningar har uppstått, vilka syftar till att kontextualisera vetenskapen. Några exempel finns i den nya kognitiva sociologin som stimulerats av Thomas Kuhns ideer i kombination med en kritik av Merton. Utifrån denna har studier gjorts av livet i laboratorier sedda med etnografens ögon. Vetenskapens kulturberoende uppmärksammas i en gren av forskning om forskning som kallas för vetenskapsantropologi; där förs diskussioner om etnovetenskap, typ tibetansk medicin, traditionell indisk eller kinesisk vetenskap, osv. I tredje världen får etnovetenskapsidén stöd från politiskt håll, i och med att fundamentalistiska rörelser vill rentvå västerländskt vetande från dess scientifiska ideologi och ersätta den med en egen religiös grundval. Ett exempel på det senare är försöken i Iran och delar av Västasien att ”islamisera” vetenskapen.

Dylika tendenser både i den samtida floran av vetenskapsstudier och hos fundamentalkritiken hamnar lätt i någon form av kunskapsrelativism. Vetenskap blir en livsform bland andra, och

dess sanningsanspråk jämföras med religionens. Distinktionen mellan fakta och värde försvinner, även som problematik.

Där positivisterna har tenderat att totalisera relationerna mellan en empirisk och en teoretisk nivå, framställt vetenskapen som subjektlös i sig och dragit upp kriterier för att upprätta en mur mellan vetenskap och icke-vetenskap, har den motsatta tendensen varit att sudda ut dylika markeringar (dvs. demarkationskriterier), i princip förkasta dem och införa en radikal sociologisering eller ideologisering. Kuhn tar avstånd från alla dessa försök till "externalisering" av hans idé om att kriterier för granskning av vetenskapliga resultat alltid är socialt och historiskt givna, dvs kontextbundna.

Det finns visst ingen "disembodied" arkimedisk instans, vilken kan åberopas som absolut domare eller som kan avgöra en tvist mellan konkurrerande paradigm eller kunskaps-traditioner inom en forskningsgren. Men innebär detta att den epistemiska eller s.k. kognitiva dimensionen måste helt kollapsa i den sociala? I så fall står vi där helt enkelt bara med en mängd olika subkulturer, var och en med sin ontologi och sitt regelsystem för prövning av sina resultat, varav ingen är bättre än den andra. Sociologism, dvs "reduktion av allt till det sociala" har gjorts till programförklaring av dem som förfäktar den sociala konstruktivismen, en riktning som numera är vanlig bland vetenskaps-sociologer, inte minst i tidskriften "Social Studies of Science". De som ansluter sig till den sociala konstruktivismen är oftast inte sociologer utan kommer från naturvetenskaperna. Det paradoxala är att så sker, eftersom utvecklingen inom sociologin själv har lett till att de flesta där sedan länge tagit avstånd från "konstruktivismen", som var populär under 1960-talet.²

Joseph Needham framhåller i sin kritik av den etnovetenskapliga strömning som hävdar vetenskapens absoluta kulturberoende, att den för oss in i samma återvändsgränd som Spengler hade gjort. Idén om helt skilda kunskapskontinenter, som lever sina egna liv, där kommunikation dem emellan är omöjlig, är inte bara orimlig, säger han, utan också farlig. Den kan också uppmana till, underblåsa eller användas för att legitimera apartheidsystem och folkmord i ras- och religionskrigens namn.

Det är med andra ord inte politiskt ointressant att gå tillbaka till Feuerbacheserna och en kunskapsrealism som kan hålla stånd både mot positivismens förtingligande av en viss typ av kunskap som absolut överlägsen och den enda giltiga, och mot den relativiserande mot-tendensens reduktion av allt till sociala relationer, makt, politik eller ideologi.

Mitt fallstudium här behandlar Webers neutralitetstes därför att den gjorts till något av en probersten för objektivitet. Faktum är dock att "Weber-traditionen", och den tolkning hans tes fått, är något som skapades först efter Webers död. Det var genom den amerikanska sociologin, som också fick en dominerande internationell ställning efter andra världskriget. Om man ska peka på en enda bok, så är det Talcott Parsons *The Structure of Social Action* (1937), som gjorde Weber känd utanför Tyskland och hjälpte till att skapa en tradition. Weber tilldelades rollen som upphovsman till och försvarare av en forskareetik som krävde en objektivitet, identisk med opartiskhet, icke-engagemang och skepsis.³ En norm, som hade en specifik tillkomst historia i en tysk intellektuell och politisk miljö, utnämndes härmed till universalnorm för vetenskaplighet i allmänhet. Därmed förnekas det partitagande element, som finns i samhällsforskning, och som framför allt drogs fram av marxismen (med en tradition tillbaka till Feuerbacheserna). När sociologin och vetenskaps-sociologin professionaliserats i Amerika och sedan kommit till Europa med efterkrigstidens intellektuella Marshall-hjälpsplan, var det med insnävade begrepp som frikopplade forskningen från dess sociala och historiska konstituering som praxisform. I fallet "vetenskapsstudier" bidrog detta till en fragmentering i disciplinerna vetenskapshistoria, vetenskapsfilosofi, vetenskaps-sociologi och senare forskningspolitiska studier m.m.⁴

Den uppfattning om objektivitet som går tillbaka till Feuerbatcheserna påkallar en förening av objektivitet och partitagande i teoretisk filosofisk mening. I det som följer hänvisas till den ibland, för att skärpa kontrasten till Weber. Mycket har skrivits om relationerna mellan Weber och marxismen, och det är allmänt vedertaget att de står i olika traditioner. Parsons har läst Weber som ett alternativ till Marx, andra har sett honom som komplement till marxism, som uttryck för en positiv kritik, eller helt enkelt arbetande i en annan dimension.⁵ Hur som helst, Weber tog klar ställning mot marxismen 1904. Hans Protestantismens etik och kapitalismens anda kan läsas som ett alternativ till Marx' teori om kapitalismens uppkomst och utveckling. "Objektiviteten och samhällsvetenskaperna" samma år, där det pläderas för en subjektivt orienterad metodologi, innehåller spridda påståenden mot den historiska materialismen.

Jag kommer här att ta upp några drag i den sociala och historiska kontext, i vilken Weber utvecklade den mening till neutralism, som sedan abstraherades och blev normgivande. Det kommer att framgå, hur denna hållning hos Weber måste förstås i den specifika tyska situationen, men också hur den i själva verket innebar ett partitagande mot arbetarrörelsen och dess mest revolutionära teoretiker.

Ett annat sätt att arbeta hade varit att här göra ett kontrovers-studium, att spåra en radikal marxistisk tradition i samhällsforskningen för att se, vilka kontroverser den gav upphov till i mötet med liberala eller konservativa traditioner. Kontroversstudier kan blottlägga såväl epistemiska som sociala och politiska skiljelinjer mellan forskningstraditioner.⁶

Den historiska och sociala kontexten kring Webers tes

Kring sekelskiftet hade Marx' teorier och synsätt viss betydelse i Tyskland. Under 1880- och 90-talen hade den tyska arbetarrörelsen vuxit till att bli en betydande politisk kraft, som utmanade borgarklassen i dess strävan att ta den politiska makten ifrån en dekadent preussisk aristokrati.⁷ Efter de revolutionära händelserna 1848 hade det industriella och kommersiella borgerskapet snabbt utvidgat sin ekonomiska dominans. Det feodala junker-skiktet behöll emellertid fortfarande ett visst politiskt inflytande, åtminstone till dess att Hohenzollern-dynastin föll och Weimar-republiken instiftades. Borgerskapet vann makten genom en kompromiss med lantadeln mot det växande proletariatet.

Weber iakttog dessa händelser och deltog i dem. Hans egen position motsvarade kompromissens, mellan aristokratin och borgarna. Under hela sin livstid förblev han anhängare av en tysk nationalism.⁸ När första världskriget kom, antog han först, att det var "ett stort och fantastiskt krig", men ett år senare började han bli mer kritisk, framför allt mot vissa saker som han tyckte skulle hållas i styr. Han kritiserade vapenhandlarna och agrarkapitalisterna för att de gjorde stora vinster på kriget.⁹ Hans kritik var riktad mot krigets symptom, men han blev inte republikan förrän år 1918.

Weber var väl medveten om den socialistiska rörelsens utveckling i Tyskland och Ryssland. I synnerhet tycks han ha förstått det grundläggande teoretiska spørsmålet som manifesterades i rörelsens tudelning i en revolutionär och en reformistisk del. Detta framgår bl.a. av hans kommentar rörande en dispyt mellan Lenin och Plechanov, mellan marxismens försvarare och revisionism.¹⁰ Vidare var Weber intresserad av utvecklingen hos den tyska rörelsens ledargrupp, som hade sin rekryteringsbas delvis i arbetararistokratiska skikt. Frågan var, huruvida denna grupp skulle kunna övertalas att förråda de tyska arbetarnas intressen för att liera sig själva med den tyska nationalismen och chauvinismen under borgerskapets styre. Weber förklarade detta som en oundviklig tendens som följer på byråkratisering och utvecklandet av egenintressen i partiledningen, intressen som sammanföll bättre med den härskande klassens intressen än med arbetarklassens.

I ett större perspektiv betraktade Weber också byråkratisering som oundviklig i ett modernt industrisamhälle med dess komplexitet. Det enda sätt han kunde tänka sig ur denna rationaliserande dominans (byråkrati) var att återvända till mera primitiva förhållanden som skulle innebära ett förkastande av de teknologiska landvinningar som kapitalismen åstadkommit. Välfärden (den ekonomiska tillväxten inkluderad) förutsätter, tänkte Weber, ett upprätthållande av modernism och den rationalitet som baseras på, vetenskaplig kunskap. Även under socialistiskt styre skulle byråkratisk maktutövning alltså bli ett problem, och Marx' idé om ett överskridande av kapitalismen (*Aufhebung*) genom revolution var honom främmande.¹¹ Vetenskapen själv betraktades som del av den rationella tillnyktringsprocess som gav upphov till byråkrati och arbetsdelning.

I sin installationsföreläsning vid Freiburgs universitet 1895 berörde Weber frågan om huruvida arbetarklassen var mogen för att ta den politiska makten i den tyska nationen i sina händer. Hans svar blev ett definitivt nej. Bedömningen grundades på den uppfattningen, att klassen var "oändligt omognare" än det "koteri av journalister" som "vill monopolisera ledarskapet".¹² Här åsyftas tydligen några av de ledare i det socialdemokratiska partiet som var på väg att överge den revolutionära marxismen och inta en ståndpunkt som väl harmonierade med Webers egen. Hans egen klasständpunkt klargörs i samma Freiburg-föreläsning:

"Jag är en medlem av de borgerliga klasserna, känner mig som en sådan och är uppfostrad i deras åskådningar och ideal."¹³

Men tillägger han, inte heller borgerskapet är moget att mantla rollen som den politiskt ledande klassen, utan den måste dela den med andra.

Här ligger kanske nyckeln till Webers eget partitagande, också i hans forskning, där den senare täcks med tal om neutralitet. Han förespråkar en kompromiss mellan bourgeoisien och de preussiska junkrarna, och vill se arbetarrörelsen tyglad inom ramen för den existerande ordningen. Hans professur i ekonomi vid Freiburg universitet får kanske betraktas som en belöning för hans försvar av tysk expansionism och den kungliga Hohenzollernfamiljen. Han kom att tillhöra den skara professorer som utgjorde klassförsoningens och kompromissens intellektuella livvakt.

I sin bok *Politisk ekonomi* gör Oskar Lange en iakttagelse som är intressant i sammanhanget. Han menar, att "den politiska ekonomins historiska trend innehöll försvarstalare på båda sidorna: å ena sidan fanns det de som försvarade det kapitalistiska produktionssättet mot marxismens kritiska analys; å andra sidan försvarades de feodala och byråkratiska elementen mot kritik, som baserades på politisk ekonomi. Detta gjordes genom att förneka förekomsten av ekonomiska lagar och genom att politisk ekonomi ersattes med ekonomisk historia eller historieidealistiska konstruktioner såsom de som åstadkommit med Werner Sombart och Max Weber".¹⁴

Webers antimarxism

Webers motstånd mot marxismen¹⁵ fick också teoretisk gestalt, bl.a. i två av sociologins centrala spörsmål. Det ena gäller relationen mellan objektivitet och partitagande i forskning, där han förordar en tudelning mellan "fakta" och "värde"; det andra rör hans uppfattning om att mänsklighetens historia inte kan förklaras med återopande av historiska tendenser som visar en lagbundenhet. I det senare fallet lutade han närmare åt en metodologisk individualism, som söker reducera sociala fenomen till kedjor av individuella handlingar.¹⁶

Marxismen utgår som bekant från kollektiva handlingsmönster och sociala grupper eller klasser som antas stå i en bestämd relation till produktionen och därmed till utvecklingen i historiska förlopp. Denna fokusering görs inte såsom en tillfällig avgränsning i ett akademiskt

projekt, dvs i metodologisk iver att vara värdefri, utan den legitimeras samtidigt genom att begreppsapparaten står i samklang med objektiva intressen hos dem som bär historiens framtid inom sig, dvs arbetarklassens och de egendomslösas intressen ställs därmed i förgrunden. Samhällsforskaren tar parti för en bestämd rörelse och framtid.

Lenin talade om Marx' egen forskning som en förening av en strikt och ytterst vetenskaplig hållning (anda) och en revolutionär hållning (anda). Vetenskaplig teori och samhällspraxis möts i en och samma verksamhetsform, samhällsforskarens mödor; ”i själva verket är teorins uppgift, liksom forskningens mål att stödja den förtryckta klassen i ekonomisk kamp”.¹⁷ Hur detta sker kan variera med tiden. Marx' eget stora verk, *Kapitalet*, tillkom ju bl.a. genom många års ”sittande” på British Museum.

I samma historiematerialistiska perspektiv sägs att ”i marxismen finns inte, varken från början eller till slut ett gram etik”, eftersom den etiska ståndpunkten inryms under kausalitetsprincipen – i praxis återförs och återfinns den i klasskampen.¹⁸ Enligt Marx' sätt att arbeta blir den mot samhället riktade uppgiften hos ett forskningsprogram ytterst att formulera eller bidra till formulering av *Kampfparole* som kan vägleda arbetarrörelsen i dess sociala och politiska kamp om stats- och samhällsmakten. Weber höll sig kritiskt avvisande till en sådan, när han formulerade sin värdeneutralitetstes.

Hans egen ståndpunkt tycks följa ur hans acceptering av denna (kapitalistiska) värld som den mest rationella och moderna av alla världar dittills. Därmed bejakas en rationaliseringsprocess, men på ett förment opartiskt sätt. Objektivitet i samhällsforskning kan i sig förknippas med en form av rationalitet i samhället, om vi förutsätter en kontemplativ relation mellan teori och verklighet, eller fokuserar blott teori-empiri-relationen, där empirin begränsas till det som uppenbarar sig i en förment värderingsfri interaktion med verkligheten. Den aktiva subjektivitet, genom vilken forskaren som del av ett större handlingsmönster med mening och tradition som verkar på världen och förändrar den, den dimension i vilken forskaren möter en ”hel” verklighet, lämnas därhän, medan forskaren antas konstruera mening blott i ett segment.¹⁹ Kunskapen fragmenteras. Fakta och värden frikopplas från varandra.

Beträffande det andra spørsmålet, om analysens empiriska probersten, metodologisk individualism i stället för metodologisk holism, är Webers subjektivism mer uppenbar. Forskningsobjektet, det historiska subjekt som ska framställas i begrepp, är inte ytterst en klass, en social grupp eller en gemenskap, utan en individ. Verkligheten uppenbarar sig fragmenterad för individen, och för Weber förblir den så; enligt honom bör sociala handlingars innebörd förstås från den abstrakta individens ståndpunkt.²⁰

Webers klassiska uppsats om protestantism och kapitalismens uppkomst, som publicerades i *Archiv* 1904-05, speglar hans eget partitagande, liksom hans studier av modern byråkrati, där marxismens klassbegrepp blir sekundärt, och ”status”, ”strata”, och andra begrepp blir viktigare. Tonvikten hos Weber flyttas över från produktion som grundläggande till distribution som viktigare.

Puritanskt arbetsnit och kultur som kapitalismens drivkraft?

Liksom Marx konfronterades Weber med frågan om kapitalismens uppkomst och utveckling. I sin analys baserar han sin förklaring på en idealistisk människo- och samhällssyn. För honom var det inte produktionen utan en speciell kapitalistisk ”anda” som måste ses som nyckeln. Därmed återförs den kapitalistiska utvecklingen till en uppsättning normer och attitydmönster, sådant som associeras med sparsamhet, nitiskhet osv. i vinstgivande syfte i en penningekonomi. Här har vi en ny ekonomisk ”etik” och mentalitet, som i och med att den fick grepp om människorna, förändrade deras livsstil. Denna kapitalistiska anda främjades av

den protestantiska reformationen. Katolicismens värdesystem fick ge vika för ett nytt värdesystem, protestantismens, med dess arbetsmoral.

Med detta synsätt är kapitalismens utveckling något som är framdrivet av ett speciellt "ethos". Det blir ett idealistiskt alternativ till Marx' historiematerialistiska förklaring, där växelspel mellan produktivkrafter och sociala klassers kamp på en ekonomisk och politisk arena står i centrum. Klart är att den marxistiska förklaringen kan dra nytta av de fakta Weber drog fram i ljuset utifrån sitt perspektiv. "Kapitalismens anda" kan omtolkas som en produkt i överbyggnaden av specifika ekonomiska och sociala förhållanden i samhällets bas. Eller som Oskar Lange t.ex. skriver: "Den är en del av ett historiskt substratum som främjar kapitalismens framväxt; i den tidiga kapitalistiska utvecklingen förstärks dess etisk-ekonomiska attityder (värderingar), och blir föremål för popularisering genom religionen, varigenom den blir en del av överbyggnaden i den framväxande nya sociala formationen".²¹

Webers kapitalismteori frikopplar på sätt och vis värderingssystemet från de socio-ekonomiska förhållanden, under vilka det alstrades i ett tidigare skede, för att sedan projicera det på utvecklingen som en drivkraft.

Inom sociologin och ekonomiska studier senare fulländas den idealistiska vändningen. Rationellt ekonomiskt beteende hos en tänkt abstrakt aktör och aggregering av sådana aktörer blir utgångspunkten för en hel kunskapstradition som kretsar kring bl.a. "the logic of rational choice",²² medan politisk ekonomi förlorar sin ställning som disciplin. Marxismens klassbegrepp, som hos Weber fortfarande figurerar på ett eklektiskt sätt, motas nu bort som "spekulativt" och "ovetenskapligt". När sedan krav åter ställs på ett helhetsperspektiv, bl.a. under 1960-talet, parallellt med positivismkritiken, så blir det i stället kybernetik och systemteoretiska modeller som används. I deras tekniskt neutrala språkdräkt återupptäcks saker som hela tiden var självklarheter i den marxistiska sociologin. Systemteorins språk är emellertid enbart neutralt till utseendet; i dess tillämpning inom företagsekonomi implicerade den ett partitagande till förmån för ett rådande ekonomiskt hushållningssystem. På samma sätt är det idag; när ledningsgrupper i företag undergår sensitivitetsträning och tar del av seminarier om fysikens tao, paradigm, världsbild och Prigogines' uppfattningar om självorganiserande principer, är det inte för att genomföra en revolution med avseende på ägande- och kontrollstrukturen inom storkapitalet. Holistiska synsätt och utläggningar om (affärs- och börs-) etik tillhör helt enkelt en ny retorik. Teorier om sociotekniska system och teorier om värden (axiologi) monteras på varandra som i ett collage.

Motiven för social förändring söks alltså i individuella beslutfattares psykologi, deras världsbild och i konflikt mellan värderingssystem och kulturella element. För närvarande är det populärt att fundera på huruvida japanernas ekonomiska framgång beror på saker i deras kultur och arbetsmoral, och i vilken mån det går att föra över en japansk managementkultur till företag i väst. Kulturvetenskapen har också blivit intressant som resurs, när produkter ska marknadsföras i Asien. Inrättandet av en professur i religionspsykologi motiveras i 1987 års forskningsproposition med hänvisning till Sverige som ett land med en stor exportindustri.

Ett annat användningssammanhang som bidrar till en differentiering av humaniora och samhällsvetenskap vid våra universitet är datoriserade expertsystem, eller AI (konstgjord intelligens). S.k. kunskapsingenjörer intresserar sig för kulturella dimensioner i design av s.k. interface mellan människor och de (smarta) maskiner de ska föras ihop med i framtidens högteknologiska expertsystem.

Dylika innovationer medför visserligen att vissa delar av kulturvetenskapen får mer uppmärksamhet och även större tilldelning av medel. Det är dock långt ifrån att göra kulturen till drivkraft i den pågående utvecklingen hos en kapital- och teknikintensiv produktion. All litteratur om informationssamhället till trots,²³ tycks grundläggande spänningar i ett

ekonomiskt hushållningssystem baserat på privatägande vara den viktigaste drivfjädern. I själva verket är det rimligare att se skriveriet om informationssamhället som del av en opinionsbildning till förmån för en specifik vision om framtiden som kapitalstarka krafter söker förverkliga för egen vinning.

Värdeneutralitet som rationalitetens framträdelseform

Webers försök att visa kapitalismens framväxt ur protestantismen kan också tolkas mot bakgrund av hans idéer om modernisering. Han ser ju samhällets utveckling som en process där det sker en differentiering i olika verksamhetsfärer, var och en med sin egen rationalitet. En åtskillnad görs mellan målrationalitet (substantiv rationalitet), som får utvärderas eller granskas på basis av samstämmighet eller avvikelse från antagna värderingar (etiken), och mål-medel-rationalitet som gäller den effektivitet med vilken målen nås. Otto Neurath menar att man kan tolka Weber så, att det som händer med kapitalismens framväxt är att en specifik rationalitet i en sfär, religionens (dvs den protestantiska etiken) överförs till en annan sfär, ekonomins.²⁴

På samma sätt skulle man kunna se värdeneutralitet i vetenskapen som en speciell kodex för formell rationalitet i denna verksamhetsfär, när den differentieras under moderniseringens process.²⁵ Varje verksamhetsfär antas ju vara i behov av en egen autonomi i förhållande till ett grundläggande värderingsschema; alltså utmönstras inte enbart ekonomins och vetenskapens utan även konstens och moralens sfärer som självständiga domäner i denna process. Inom var och en av dessa domäner måste finnas en intern rationalitet som är områdesspecifik, artikulerad i en verksamhetslogik. Kriterier för det sanna, för det vackra och det goda lyder därför under olika (och i sig ojämförbara) rationalitetsregimer. Alltså tillhör ”fakta” och ”värde” två olika sfärer.

Med detta sätt att se kan värdeneutralitetstesen förstås som en del av modernitetens projekt. Det är den formella rationaliteten i dess vetenskapsinterna modalitet. Som sådan skulle den reglera relationerna utåt mellan denna verksamhetsfär och andra sfärer som konstens, religionens osv., där estetiska, moraliska m.fl. kriterier definierar en specifik regim. Vetenskaplig verksamhet är sanningssökandets regim.

Problemet är delvis att när Weber togs över av de amerikanska funktionalisterna, så gjordes värdeneutralitetstesen också till norm för en definition av relationerna inbördes. Där Webers tes huvudsakligen skulle reglera relationen mellan en statsanställd intelligentsia och statsmakten, blev tesen nu vägledande för relationen mellan forskargemenskapen och dess omvärld, inkluderande den sociala värld som skulle utforskas. Värdeneutraliteten blir lika med opartiskhet, vilket professionen ju i själva verket i praktiken inte praktiserade. Som Bernard Barber uttrycker saken, antog man så småningom att dessa normer i själva verket speglade det liberalt kapitalistiska ”öppna samhällets” normsystem och värderingar.²⁶

Utifrån ett forskningsprogram i Webers spår kan ett konkurrerande marxistiskt forskningsprogram vara fruktbart ur heuristisk synvinkel, men både i dess grundvärderingar och i sättet att hantera spørsmålet om värderingar måste det förkastas. Weber själv menade, att den materialistiska historieuppfattningen ”som världsåskådning” eller som förslag till kausalförklaring rörande en historisk verklighet ”måste förkastas på det bestämdaste”. Detta av minst två skäl: dels därför att dess projekt påkallar ett partitagande till förmån för en bestämd social gruppns intressen och klasståndpunkt; dels, och i än högre grad, därför att detta partitagande framhävs som något som med naturnödvändighet följer ur en lagbunden process i historien.

Externa bevekelsegrunder

Ur pragmatisk synpunkt verkar Webers ståndpunkt vara besläktad med hans intresse för vakthållningen om den tyska nationens enhet i en tid av social oro och revolutionära tendenser. Man kan inte heller bortse ifrån neutralitetstesens som värn för den intellektuella karriärvägen som statsanställd ämbetsman. Hans bild av universitetet som en "plats" byggd på samhällskontrakt: professorer ska varken lära ut synsätt eller ståndpunkter som är "statsfientliga" eller "vänliga mot staten". De ska inte lära ut vad som bör göras, ty det tillhör den privata moralens sfär. Weber valde troligen denna tes för att skydda universitetet.²⁷

I hans tal om vetenskap som profession (1918) fungerar maningen till vetenskaplig neutralitet som ett försök att skapa ett *modus vivendi* bland akademiker som tillhörde olika åsiktsriktningar. Doktrinen om värdenneutralitet förordar helt enkelt gränser för vetenskaplig debatt för att undvika universitetens sammanbrott i ideologiskt kaos. Det Weber pläderar för är en form av själv censur för att undvika statens censur. Han varnar också för att göra föreläsningssalen till forum för framförande av värderingar, emedan de studerande då skulle utsättas för indoktrinering. Mest oroad tycks han dock vara över revolutionära och omstörtande idéer; om dessa inte hålls i schack, skulle myndigheterna få anledning att träda in med drastiska åtgärder som kunde sätta det akademiska livets autonomi på spel. Säkert var det inte de estetiska och religiösa moderiktningarna som väckte anstöt, utan de politiska vänsterriktningarna. Dikotomin fakta/värde skulle motsvara en bodelning mellan "medborgare" och "privat person", eller mellan att tala å professorsämbetets vägnar och att tala som privat person. I vetenskapens intresse skulle privatvärderingarna undertryckas, om de inte harmonierade med den rådande offentlighetens eller åtminstone statens värderingar.

I samband med studier av börsens funktion under kapitalismen fick Weber idén att även här borde införas en hederskodex och ett slags byråkratisk instans som kunde fördöma individer, börsspekulanter, som bröt mot spelreglerna. En affärsetik antogs vara förutsättning för en rationell och autonom kommersiell sfär. Dessa tidiga studier och funderingar över byråkratins effektivitet gjordes vid en tidpunkt, då 1880- och 90-talens monopoliseringsrörelse inom kapitalismen, med omfattande spekulation i vinstsyfte, visade sig skapa störningar i det ekonomiska livet. Webers försök var blott ett av många att föra börsen och varuutbytet in under rättsligt-byråkratiskt överinseende och kontroll i förhoppning om att undvika de periodiska kriserna.

Ur socialepistemologisk synpunkt kan Webers neutralitetstes alltså ses som en artikulering av ett kontraktsförhållande mellan staten och forskarsamhället. Forskaren förbinder sig själv att inte uttala sig utanför sitt eget gebit och speciellt att inte lägga sig i politiken och statens angelägenheter; i gengäld tillåter staten forskaren att forska fritt inom sin egen verksamhetsfär. Principen uttrycks också i idéerna om *Lehrfreiheit* och *Lernfreiheit*. En del vetenskapshistoriker menar att denna princip om ett socialt kontrakt, en mer eller mindre tyst överenskommelse mellan stat och forskning, instiftades redan i samband med Royal Societys tillkomst i England 1661. I ett historiskt perspektiv skulle det utgöra grunden för vetenskapens differentiering från moralens, politikens och retorikens domäner.²⁸

För Tysklands del, påpekade Engels en gång, vilade hela den tyska staten och dess auktoritet på samma princip som vi här hävdar finns bakom Webers bodelningsprincip. I sin introduktion till Marx' *Klasskampen i Frankrike* skriver Engels: "Glöm ej att det tyska Riket som alla små stater och i regel alla moderna stater, är en produkt av ett kontraktsförhållande... Om den ena sidan bryter kontraktet så faller hela kontraktet till marken, den andra sidan är ej längre bunden..."²⁹

Engels befann sig i en annan intellektuell tradition, en där objektivitet skulle förenas med partitagande för arbetarklassen och dess revolutionära rörelse. Den uppfattades som en

samhällsomvandlande kraft. Något ironiskt noterar han (1886), när borgerligt intellektuella kländes mellan en växande preussisk militarism och en stark arbetarrörelse, tenderade de att vända sig inåt, bort ifrån den verkliga världen till en mytologisk. Samtidigt blev den borgerligt intellektuelles utkomstmöjligheter alltmer beroende av den verkliga världens makt och politik. Alltså: "... i samma mån som spekulatören lämnade den filosofiska studiekammaren för att upprätta sitt tempel på börsfonden, i samma mån förlorade det bildade Tyskland det stora intresset för teori, som varit Tysklands ära under perioden för dess djupaste politiska förnedring – "intresset för rent vetenskaplig forskning, oberoende av om det uppnådda resultatet var praktiskt användbart eller ej, om det stred mot polisföreskrifterna eller ej".³⁰ I stället kom en "ängslig hänsyn till karriär och inkomst, ända ner till den mest slätstrukna strebervilja". Vetenskapens officiella representanter förvandlas till öppna ideologer för borgarklassen och den existerande staten, detta vid en tidpunkt, då båda dessa befann sig i skärpt motsättning till arbetarklassen och dess rörelse.

Till de yttre kommer också inre styrfält

I min skiss till fallstudie har jag pekat på några yttre s.k. styrfältsbetingelser, ekonomiska och politiska förhållanden, en borgerlig världsåskådning och institutionella arrangemang, där forskare var ämbetsmän i statens tjänst. I anslutning till detta kan man också peka på en rad andra förhållanden, varav en del kanske tillhör det inre styrfältet.

- Webers formulering av sitt forskningsprogram skedde i partiell motsättning till alternativa utgångspunkter och perspektiv, framför allt marxismens. Detta är en styrfaktor i den situation, där begrepp utvecklas för att förklara kapitalismens uppkomst och utveckling. Den kan också ha inverkat på vetenskapsideal, bl.a. på hur resultat i samhällsforskning ska se ut om de ska bedömas såsom "objektiva" och "vetenskapliga". Webers neutralitetstes kom i den borgerliga sociologitraditionen att stå för ett objektivitetsideal som sätter spärr för partitagande i marxistisk mening.
- Weber bedrev samhällsforskning vid en tidpunkt, då klyftan inom humaniora mellan en positivistisk och en hermeneutisk orientering vidgades. Orsaken var bl.a. naturvetenskapernas snabba utveckling, och scientismens artikulering i vetenskapsfilosofiska och metodologiska termer, som kulminerade längre fram i en logisk positivism – "därigenom fick scientismens ideal, att all vetenskap skall ha samma metod eller återföras till samma grund, sin kunskaps-teori. För Weber var det fortfarande mest en fråga om att hitta en medelväg, att upprätta en försvarslinje mot det monopoliserande naturvetenskapsidealet. Distinktionen *Geisteswissenschaft/Kulturwissenschaft*, och försöket att tillföra samhällsforskningen den senare, var en strävan i denna riktning. När Weber senare togs över i den amerikanska sociologins tradition, gick också denna distinktion förlorad. Fysikidealet förordade i stället en omstöpning till "beteendevetenskap" med en klarare fakta/värde-dikotomi.
- Inom empirisk forskning förekommer oftast också en spontan tendens till positivism, ett slags faktapositivism.
- Specialisering inom vetenskapen från 1800-talets sista decennier kunde också bidra till en spontan positivism, i och med att expertisen begränsades, kunde mindre hänsyn tas till grannområden, och vetenskapens roll i samhället föll utanför den dagliga reflektionen hos professionella forskare.
- I Webers fall kan hans fascination för byråkrati som process också ha inverkat på hans vetenskapsideal.

Åter till kunskapsrealism

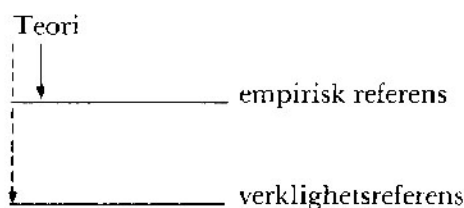
Jag har sökt relativisera Webers värdeneutralitetstes. När den frikopplades från sin ursprungliga historiska och sociala kontext kunde den gå hand i hand med en social ingenjörskonst. Vetenskapens abstraktioner antogs vara rena generaliseringar från empiriska data, och slutsatserna förmodades vara framsprungna ur huvuden på neutrala opartiska och sakkunniga samhällsobservatörer. Dessa definierade sig i sin rationalitet som stående bortom och ovanför klasser och klasskamp i det moderna samhället. Därför skulle de också kunna anförtros uppgiften att samla in rena fakta för det stegvisa reformarbetet. Värdering av målet fanns det andra som var experter på – politikerna.

Ser vi litet närmare på den abstrakta neutralitetens ståndpunkt, så innefattar den oftast en projicering av rådande värderingar. Men eftersom dessa delas av de flesta experter, blir de osynliga; de ligger implicita i kriterierna för granskning av resultaten, bl.a. i mål-medel-rationalitetens och den förmenta objektivitetens kriterier. Detta blir synligt först när det uppstår rörelser eller andra källor till motexpertis, som åberopar andra kunskapstraditioner. Då blir det också klart, hur objektivitet i mening av opartiskhet och icke-engagemang i sig kan vara ett partsintresse under bestämda villkor.³¹

Trolleriet med att abstrahera vissa värderingar till osynlighet får stöd i empirismens ontologi, som enbart tar hänsyn till relationen mellan teori och det empiriska området, vilket inte sammanfaller med det verkliga området eller forskningens "territorium". Naturlagar tolkas således som uttryck för en konstans eller ständig samstämmighet mellan händelser – "om A så B –" à la Hume. Så långt vi vet, kan det vara en ren tillfällighet som upprepas hela tiden, men som i nästa ögonblick kanske inte håller. Vår tillit till lagliknande mönster i naturen sägs botten i vanans makt, dvs i vår psykologi, och inte i några kausalmekanismer i verkligheten som kan ha gett upphov till de sinnesintryck vi får och tolkar som upprepbara mönster.

I den tidiga kritiken av positivismen gjordes klart, att det inte finns en ren empiri eller rena "fakta" som samlas utan assistans av teorins sökarljus och begrepp som ger sammanhang. Fakta blev "teoriimpregnerade".

Kunskapsrealismen tar ytterligare ett steg för att urskilja empirisk referens från verklighetsreferens. Mario Bunge har fört in denna terminologi.³²

En teoris empiriska referens finns i en subjektiv värld av sinnesdata, observationer och eventuella observationssatser hos ett forskande subjekt; verklighetsreferensen är trans-empirisk, den finns i det verkliga området där vi umgås med naturen och varandra. Gränser sätts av generativa mekanismer och sociokulturella mönster.

Denna kunskapsrealism har på senare tid utvecklats på olika sätt till en s.k. nyrealism, där Roy Bhaskar och Ian Hacking är några av dem som bidragit till riktningen inom vetenskapsfilosofin.³³ Bhaskar, t.ex., urskiljer tre områden han kallar det verkliga området (bestående av mekanismer och strukturer som ger upphov till det vi "möter"; han inkluderar också händelser och erfarenheter i viss mån), det aktuella området (bestående av händelser och erfarenheter), och det empiriska området (endast bestående av erfarenheter). Som i Bunges fall baseras mycket av detta på studier av naturvetenskap. Bhaskar söker dock undvika Bunges

scientistiska drag, som framgår av en senare bok, *Scientific Realism and Human Emancipation* (1986).

Bhaskars ansats går alltså delvis ut på att hävda, att det på den nivå som Bunge kallar verklighetsreferens förekommer generativa mekanismer, som ligger bakom och ger upphov till de företeelser vi iakttar som observatörer. Ian Hacking presenterar i sin bok *Representing and Intervening* (1983) en nyrealism som tar experimentet som utgångspunkt för en verklighetsintervention, som leder till kontrollerbara förändringar i en viss situation.

Problemet med empiristen är, att han inte kommer utanför fenomenens värld. Hans ontologi erkänner värderingar och empiri, där den senare måste vara smittfri från den förra för att kunna tala om säkra fakta och objektiva förhållanden. Inte heller går det för honom att i sitt vetenskapliga projekt uppfatta detsamma samtidigt som en del av en större ram, dvs en social praxisform med kopplingar till andra slags praxis.

Den kunskapsrealistiska ansatsen bryter med detta, och inför åter ett perspektiv som låter oss se forskning som en social verksamhet bland andra, men samtidigt med specifika kriterier som härrör ur en epistemisk avbildningsrelation mellan teoriernas försanthållanden och ”territorier” i verklighetsområden.³⁴

Inom marxistisk filosofi implicerar denna realism också en materialism eller irreduktiv materialism.³⁵ Forskningsaktens utgångspunkt är en objektiv värld som är skiktad, och forskaren själv ingår i några av dessa skikt som aktiv verklighetsomvandlande kraft, om ej omedelbart och direkt, åtminstone indirekt som en del av en vidare social väv. Objektivitet i ett kunskapsrealistiskt perspektiv blir, för att använda Håkan Törnebohms formulering, en epistemisk avbildningsrelation mellan teori och verklighetsområde. Detta innebär också att en teori om objektivitet måste beakta både forskningens epistemiska avbildningsrelation och dess partitagande funktion i ett vidare sammanhang.

Med en sådan utgångspunkt är objektiviteten inte längre bestämbar genom begreppen ”opartiskhet, neutralitet och värdefrihet”, som ju tillhör en annan vetenskapsfilosofisk diskurs. Begreppet får sin bestämning snarare genom hänvisning till en objektiv verklighetsreferens och spänningsförhållandet mellan denna och den partitagande relationen i forskning.

Ovanstående diskussion gäller på en övergripande nivå. I konkreta forskningsprojekt kan partitagande givetvis komma till uttryck i form av preferenser och värderingar, som måste förtydligas för att andra forskare skall kunna sätta sig in i och eventuellt upprepa motsvarande undersökningar. Här har det också varit tal om samhällsforskning, men det kan tilläggas, att problematiken inte saknar aktualitet i naturvetenskapen, även om den där ter sig annorlunda.

Inom naturvetenskapen kan frågan om partitagande formuleras i termer av forskareetik och forskningspolitiska överväganden. Det är ofta i sådana perspektiv som forskaren reflekterar över sin egen roll i samhället. Ett klassiskt exempel är Einstein när han ombads av Leo Szilard att skriva ett brev till president Roosevelt med uppmaningen, att USA borde satsa på militär forskning inom atomfysiken. Einstein var pacifist med en allmänt socialistisk hållning. 1939 fanns tydliga tecken på att det i Hitlers Tyskland fanns avancerad forskning som syftade till att skapa en atombomb. Fördemokratiskt sinnade forskare var partitagandet vid detta läge en fråga om att ta ställning mot fascismen och med sin forskning bidra till sådant som kunde gynna de demokratiska krafterna i världen. Detta var Einsteins bevekelsegrunder för sitt brev till Roosevelt. Senare, när den första bomben hade fällt över Hiroshima och det blev klart att det tyska atomprojektet hade misslyckats, då ångrade Einstein sitt tidigare beslut. Men år 1939 saknades denna konkreta kunskap om vad som skulle ske.

Femtio år senare är det ett annat projekt i USA som påkallat ett konkret ställningstagande - SDI-forskningen eller ”Stjärnornas krig”-projektet, som lanserades 1983/84. Många natur-

vetare har ställts inför ett vägval, och ca 3 000 forskare har skrivit under en deklARATION, att de absolut vägrar att ta emot några pengar för SDI. Bevekelsegrunderna för detta beslut varierar - en del gör det av pacifistiska skäl, andra är emot den rådande politiken, men många går emot SDI därför att de anser, att något annat skulle vara att låna trovärdighet åt en dålig sak, en forskning som rent av är kvalitativt dålig och bäddar för opportunism och cynism.

Utifrån olika utgångspunkter kommer man fram till ett medvetet ställningstagande, som också här är tänkt att inverka positivt på objektiviteten i forskningen.

Partitagandet är också det en objektiv faktor eller ett objektivt förhållande, som inte ska förväxlas med det subjektiva moment som finns i partiskhet som attityd eller psykologisk faktor. Partitagande har med andra ord att göra med den sociala orientering och färdriktning, i vilken verksamheten ingår. Objektivitet å andra sidan har att göra med den epistemiska avbildningsfunktionen och kvalitetskrav därvidlag. I vanliga fall formuleras dessa krav i form av kvalitetskriterier, och på en social nivå upprättas sådana förfaranden som går under benämningen "peer review". Därmed inte sagt att sådana procedurer skulle vara fria från den systematiska bias som följer i och med att ett givet "paradigm" har hegemonisk ställning. Tvärtom utgör en sådan situation en öppning för just den form av självbedrägeri som döljer partitagandets verkliga karaktär under en täckmantel av tal om objektivitet.

Det är inte objektivitet kontra partitagande som man bör söka utan en medveten kombination av objektivitet och partitagande. Det implicita partitagande i samhällsforskning, som framställer sig som "neutral", kan ofta ligga i linje med och bejaka de ståndpunkter och synsätt som främjar de härskande i samhället. Värdenneutralitetstesen i sammanhanget används då för att ovetenskapligt förklara andra forskningsprogram som innebär ett partitagande för de undertryckta eller resurssvaga. Enligt min egen uppfattning går vägen till objektivitet över självreflektion, som innebär medvetenhet om de tendenser till subjektivism som ligger i otyglad entusiasm i ställningstagandet för en rättvis sak och mot överheten. Denna källa till spontan subjektivism (som om den inte kontrolleras kan bli systematisk) måste också den underkastas en ständig kritik och självkritik, vilket är att säga, att den popperska kritiska rationalistiska hållningen går att inkorporera i en nyrealistisk kunskapsteori.

Noter

¹ Sven-Eric Liedman, *Den vetenskapliga specialiseringen. Begrepp, aktuella problem och tillämpningar*. Inst. för vetenskapsteori, rapport nr 95 i serie 1, Göteborgs universitet november 1977. Se framför allt ss. 34-39.

² Thomas Brante har påpekat detta för mig.

³ Sverker Gustavsson, *Debatten om forskning och samhälle* (Stockholm, 1971) innefattar en studie av detta. Gustavsson beskriver Webers synsätt som den "klassiska doktrinen". En sociologisk betraktelse finns hos Thomas Coniavitis, *Irrationalitet – Rationalitet. Max Weber – Georg Lukács: en uppgörelse*. Acta Universitatis Uppsaliensis. Studia Sociologica Uppsaliensa, nr 12 (Uppsala 1977).

⁴ Andrew Jamison diskuterar denna fragmentering i sin avhandling, *National Components of Scientific Knowledge. A Contribution to the Social Theory of Science*. Diss. Gothenburg University (Lund, Research Policy Institute 1982).

⁵ Thomas Coniavitis, *Sociologiska skolbildningar*. Uppsala universitet – Sociologiska institutionen 1981, ss. 103-111.

⁶ Jfr Thomas Brante & Aant Elzinga, "Kontroversstudier. Förslag till ett forskningsprogram", *Tidskrift för vetenskapsstudier* (VEST), nr 5-6 (febr.) 1988, ss. 55-67; exempel på hur man kan spåra ideologi i metodpreferenser finns hos Talai Asad (ed.), *Anthropology and the Colonial Encounter*. Se även W.F. Wertheim, *Evolution and Revolution* (Stockholm, 1972).

⁷ 1890 fick Socialdemokratiska partiet i Tyskland 1.787.000 röster i riksvalet. Det var en fjärdedel av alla röster som avgavs. Partiet var då fortfarande i mångt och mycket ett revolutionärt parti.

⁸ "...he combined an ideology of passionate nationalism with a profound disdain for all other ideologists, including nationalists". W.G. Runciman, *A Critique of Max Weber's Philosophy of Social Science* (Cambridge, 1972). s. 50.

⁹ H. Frankel, *Capitalist Society and Modern Sociology* (London, 1970, ss. 30-37).

- ¹⁰ Max Weber, *Theory of Social and Economic Organization* (London, 1964), s. 216. "Parteiwesen und Parteiorganisation", *Wirtschaft und Gesellschaft* (5th edn Tübingen, 1972), s. 850.
- ¹¹ Jean Cohen, "Max Weber and the dynamits of rationalized domination", *Telos* nr 12 (Winter, 1872), ss. 62-86.
- ¹² Max Weber, "Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik", *Max Weber Gesammelte Politische Schriften* (red. Johannes Winckelmann - Tübingen, 1971), s. 22.
- ¹³ *Ibid.*, s. 20; se även Marianne Webers uttalande: "Hans forskning var helt enkelt beroende av kapitalränta. Vidare så förblev han personligt sett en 'individualist': H.H. Gerth & C. Wright Mills (ed.), *From Max Weber* (London, 1948), s. 41.
- ¹⁴ Oskar Lange, *Political Economy* (Warszawa, 1963), vol. I, ss. 302-303. Lange skriver också: "Efter en framgångsrik revolution 1848 nådde borgarklassen en kompromiss med de feodala godsägarna och deras lierade, den statliga byråkratin. Kompromissen var ett resultat av borgarklassens svaghet inför den rädsla, som förorsakats av den snabbt växande och allt starkare arbetarrörelsen. Den militära byråkratiska apparaten, som var monarkins och som hade sin sociala bas bland godsägarna, speciellt de preussiska junkrarna, skulle försvara den mot arbetarklassens revolutionära tryck..."
- ¹⁵ Många som har satt sig in i Webers arbeten på allvar medger, att han förde en kampanj mot marxismen. W.C Runciman skriver: "Det är sant att Weber skrev mycket av sitt arbete som en medveten kvalifikation eller ett svar mot marxismen, och han förblir bäst känd för sin diskussion av idéernas roll i historien, som han förde fram som tes direkt mot den dialektiska materialismen". *Social Science and Political Theory* (2nd edn. Cambridge, 1969), s. 43. Karl Löwith talar om hur man inom sociologin faktiskt har att göra med, inte en utan två discipliner, en borgerlig sociologi och marxism. Se hans "Max Weber und Karl Marx", *Gesammelte Abhandlungen* (Stuttgart, 1960), s. 1. Weber kunde emellertid inte helt förkasta Marx utan urvattnade hans ideer samtidigt som de kombinerades på ett eklektiskt sätt med idéer från Kant, Nietzsche och den tyska historiska skolan.
- ¹⁶ Wertheim, *Evolution och revolution*, ss. 80-81.
- ¹⁷ Lenin, "Vad är 'folkvännerna' och hur kämpar de mot socialdemokraterna"?, *Samlade skrifter i urval*, band 20 (Stockholm, 1942), Appendix III.
- ¹⁸ *Ibid.*, s. 289.
- ¹⁹ Detta påpekas bl.a. av Jean Cohen, "Rationalization and Freedom", i Dennis Wrong (ed.), *Max Weber* (New Jersey, 1970). Se Cohen, s. 69, där han presenterar denna analys och vidare hävdar: "Marx ger oss en radikalt annorlunda relation mellan teori och praxis. Eftersom hans historiska värld i grunden uppfattas som en produkt av människan, blir förnuft och kunskap delar av själva den historiska processen. Förnuftet uppfattar de aktiva sociala relationerna hos människan i samhället (totalitet) och denna förståelse (teori) tjänar att utveckla praktiken. Enbart framgångsrik praxis kan visa på sanningen hos en teori. Alltså reduceras inte förnuft till formell rationalitet".
- ²⁰ Se vidare Cohen, *ibid.*, s. 70 f.
- Weber var inte den ende att utveckla en idealistisk teori om kapitalismen som kunde ställas mot marxistisk sociologi; ett annat exempel är W. Sombart, *Die Bourgeoisie* (München, 1913), ss. 441-556.
- ²¹ Oskar Lange, *Political Economy*, vol. I, s. 274.
- ²² *Ibid.*, s. 289.
- ²³ Emin Tengström, *Myten om informationssamhället*.
- ²⁴ Otto Neurath, "Sociology and Physicalism", i: A. J. Ayer (ed.), *Logical Positivism* (New York, 1959), ss. 310-311.
- ²⁵ För en vetenskapsteoretisk studie, se det norska projektet under ledning av Gunnar Skirbekk, "Differensiering og rasjonalisering. Bidrag til debatten om europeisk kulturutvikling", som har lett till flera skrifter i en serie från Senter for vitenskapsteori, Universitetet i Bergen.
- ²⁶ Bernard Barber, *Science and the Social Order* (New York 1952); se vidare diskussionen hos Aant Elzinga & Andrew Jamison, "Forskningssociologi", i Jan Bärmark (red.), *Forskning om forskning eller Konsten att beskriva en elefant* (Natur och kultur, 1984).
- ²⁷ Thomas Coniavitis, *Irrationalitet – rationalitet*, ss. 131-132.
- ²⁸ Wolfgang van den Daele, "The Social Construction of Science: Institutionalisation and the Definition of Positive Science in the Latter Half of the Seventeenth Century", i: Everett Mendelsohn, Peter Weingart, Richard Whitley (eds.), *The Social Production of Scientific Knowledge*. *Sociology of the Sciences Yearbook 1977* (Reidel, Dordrecht, 1977), ss. 27-54.
- ²⁹ Introduktion till Marx, "The Class Struggle in France", *Marx-Engels Selected Works* (Moscow, 1968), s. 667.
- ³⁰ Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach och den tyska filosofins slut* (Arbetarkultur, Stockholm 1969), ss. 74-75.
- ³¹ Jfr Lenin, "Folklighetsrörelsens ekonomiska innehåll och kritiken av den i hr Struves bok", i *Samlade skrifter i urval*, vol. 20, ss. 269-270, "Den subjektive sociologen... börjar i själva verket med att förläna dessa personligheter sådana 'tankar och känslor', som han anser rationella, (ty genom att isolera sina 'personligheter' från den konkreta sociala miljön, berövade han sig själv möjligheten att undersöka deras verkliga tankar och känslor... Och då vidare denne sociologs egna föreställningar om vad som är rationellt återspeglar (utan att han själv är

medveten om det) den givna sociala miljön, så återspeglar de slutsatser han drar från sina argument, vilka synes honom vara en 'ren' produkt av 'modern vetenskap och moderna etiska idéer' i själva verket endast /en viss klass/ ståndpunkt och intressen.

³² Mario Bunge, *Philosophy of Physics* (Dordrecht-Holland, 1973), kap. 4.

³³ Roy Bhaskar, *A Realist Theory of Science* (Sussex, 1980; Ian Hacking, *Representing and intervening* (Cambridge, 1983); Roy Bhaskar *Scientific Realism and Human Emancipation* (New Left Books, London 1986).

³⁴ Jag följer här Håkan Törnebohms terminologi, vilket innebär att teorier förutsätts ha olika grader av avbildningstrohet; jfr Håkan Törnebohm, *Studier av kunskapsutveckling*, (Doxa, Karlshamn, 1983), s. 10.

³⁵ Se Sven-Eric Liedman, *Motsatsernas spel. Friedrich Engels' filosofi och 1800-talets vetenskap*. (Cavefors, Lund 1977), vol. 2, ss. 112-117.